

К. І. Пономарьова,
провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук

**Організація навчання молодших школярів української мови
на засадах компетентнісного підходу**

(Методичні рекомендації щодо навчання української мови
в 2-4 класах у 2017/2018 навчальному році)

Анотація

У статті подано методичні рекомендації щодо компетентнісно орієнтованого навчання молодших школярів української мови. Розкрито завдання змістових ліній початкового мовного курсу та шляхи і засоби їх реалізації.

Ключові слова: початкова школа, навчання української мови, компетентнісний підхід.

Аннотация

В статье представлены методические рекомендации по компетентностно ориентированному обучению младших школьников украинскому языку. Раскрыты задачи содержательных линий начального языкового курса, пути и средства их реализации.

Ключевые слова: начальная школа, обучение украинскому языку, компетентностный подход.

Abstract

The article provides methodological recommendations for competence oriented teaching of junior pupils in Ukrainian language. The tasks of the content lines of the initial language course and the ways and means of their realization are disclosed.

Key words: elementary school, Ukrainian language teaching, competence approach.

Відповідно до чинної навчальної програми основним завданням предмета «Українська мова» в початковій школі є формування в учнів *комунікативної компетентності*, яка виявляється в здатності спілкуватися з людьми різного віку і статусу, розуміти й відтворювати сприйняту на слух та прочитану інформацію, змістовно й грамотно висловлювати свої думки в усній і письмовій формах, вільно володіти мовою в різних навчальних та життєвих ситуаціях.

Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови передбачає організацію навчальної діяльності за такими напрямками: розвиток мовленнєвих умінь і навичок, засвоєння і застосування визначених програмою теоретичних знань з української мови та правил правопису, формування загальнонавчальних умінь і навичок, певного рівня культури та соціального досвіду. Зміст навчального матеріалу й очікувані результати визначені чотирма змістовими лініями навчальної програми з української мови – мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною.

Рекомендації щодо організації навчання української мови в 2 класі.

У процесі реалізації *мовленнєвої змістової лінії* в учнів 2 класу передбачено формування таких основних умінь і навичок:

- підтримувати діалог;
- усвідомлено читати й переказувати доступні тексти;
- логічно й послідовно висловлювати свої думки в усній формі;
- будувати й записувати речення, різні за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) та інтонацією (окличні й неокличні);
- відновлювати деформовані речення й тексти;
- складати й записувати невеликі за обсягом (2-3 речення) тексти на задану тему.

Звертаємо увагу на те, що на формування й розвиток зазначених мовленнєвих умінь і навичок програмою не передбачено окремих годин. Робота над ними здійснюється на кожному уроці української мови паралельно з вивченням теоретичного матеріалу з мови та правил правопису. Виняток становлять *уроки розвитку зв'язного мовлення*, призначені для формування умінь будувати письмові зв'язні тексти. Вони проводяться один раз на два тижні (17 годин на рік). Основною метою цих уроків у 2 класі є збагачення мовлення учнів виражальними засобами: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів), формування вміння редагувати деформовані речення й тексти, складати тексти-розповіді й описи за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними

словами. (Для проведення уроків розвитку мовлення рекомендуємо використовувати **Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»**: навч. посібн. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза).

Засвоєння другокласниками елементарних *теоретичних знань з української мови і правил правопису* здійснюється виключно на практичному рівні. Це означає, що в процесі вивчення мовних одиниць і явищ слід зосереджуватися не тільки на запам'ятовуванні правил, а й, що найважливіше, на їх розумінні та практичному застосуванні. Саме такий підхід до опанування теоретичного матеріалу з мови забезпечить формування мовного складника комунікативної компетентності.

В умовах реалізації компетентнісного підходу вивчення мовного матеріалу має здійснюватись у процесі активної розумової діяльності, що сприятиме усвідомленості й міцності знань. Досягти цього можна шляхом залучення учнів до спостереження за мовними одиницями і явищами, їх аналізу, порівняння, встановлення причиново-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення своїх спостережень, формулювання під керівництвом учителя висновків, правил.

На етапі застосування мовних знань доцільно пропонувати учням компетентнісно орієнтовані завдання, характерними ознаками яких є мотивація до виконання (інтерес чи необхідність виконання), зв'язок із життям, нестандартний підхід до виконання. (Рекомендуємо посібник з такими завданнями – **Формування предметних компетентностей. Картки з української мови**: навч. посібн. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Оріон).

Систематичної уваги з боку вчителя потребує вивчення передбачених програмою словникових слів. Їх опрацювання слід розпочинати з тлумачення значення, аналізу правопису, вправлення у правильній вимові і наголошуванні. Наступним кроком має стати введення цих слів у словосполучення, речення і тексти. Міцному засвоєнню їх правопису сприятимуть періодичні словникові диктанти.

З метою формування й закріплення орфографічних і пунктуаційних умінь необхідно впродовж навчального року пропонувати учням писати різні

види навчальних диктантів: зорові, слухові, малюнкові, словникові, творчі та ін.

Для підвищення мотивації вивчення української мови доцільним у 2 класі є використання ігрових ситуацій та різноманітних дидактичних засобів: ілюстративного матеріалу, таблиць, зразків, пам'яток, мультимедійних засобів тощо.

З метою перевірки результатів навчальної діяльності другокласників доцільно використовувати різні типи завдань: закриті тестові завдання, що передбачають вибір правильної відповіді з поданих варіантів, відкриті, які виконуються письмово, завдання на встановлення послідовності та відповідності, творчі – побудова зв'язних текстів тощо. Застосування мовних знань і правописних та мовленнєвих умінь у різних ситуаціях сприятиме формуванню комунікативної компетентності школярів. (Для перевірки навчальних досягнень учнів 2 класу з української мови рекомендуємо використовувати такі навчальні посібники: **Перевірка предметних компетентностей. Українська мова. 2 клас.** Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів : навч. посібник / К. І. Пономарьова. – Київ : Оріон; **Зошит для тестової перевірки знань з української мови:** навч. посіб. для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Зошит для контрольних робіт з української мови:** навч. посіб. для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Картки для поточної перевірки знань з української мови.** 2 кл.: навч. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Літера ЛТД).

Актуальним у 2 класі залишається формування в учнів *компетентності уміння вчитися*, яка виявляється в здатності організувати й контролювати свою навчальну діяльність. Зокрема, у процесі навчання української мови в другокласників необхідно закріплювати й удосконалювати вміння організувати своє робоче місце і підтримувати порядок на ньому, уважно слухати вчителя й виконувати всі його настанови, дотримуватися послідовності виконання завдань, орієнтуватися в часі, відведеному на їх виконання, співпрацювати з однокласниками, слухати й доповнювати їхні відповіді.

Крім того, в 2 класі продовжується формування навчально-пізнавальних умінь – аналізувати, порівнювати, робити висновки, знаходити «зайвий» у групі однакових предметів чи мовних об'єктів, доповнювати групу об'єднаних за певною ознакою одиниць тощо. При цьому важливо, щоб учні усвідомлювали сутність кожної розумової дії (наприклад: зробити аналіз означає уявно розкласти (розібрати, поділити) предмет на частини). Це допоможе дітям краще засвоїти термін і швидко зорієнтуватись у способі виконання завдання. Корисним при цьому буде використання алгоритмів виконання розумових дій та демонстрація вчителем зразків їх застосування під час виконання конкретних завдань.

У полі зору вчителя має бути формування в учнів умінь стежити за усними відповідями однокласників, вказувати на упущення, перевіряти власні письмові роботи, знаходити й виправляти помилки на вивчені правила, виконувати роботу над помилками, оцінювати результати своєї навчальної діяльності. Для цього вчитель повинен постійно демонструвати учням зразки оцінювальних суджень, називати орієнтири, за якими здійснюється оцінювання.

Важливе місце на уроках української мови слід відводити *виховному аспекту*, який не обмежується вивченням лише правил культури поведінки під час спілкування, засвоєнням норм мовленнєвого етикету, формуванням інтересу та прищепленням любові до української мови. Зміст текстового матеріалу, на якому формуються мовні знання й правописні та мовленнєві уміння, необхідно використовувати з метою загальнокультурного розвитку другокласників, патріотичного, морально-етичного, естетичного виховання, підготовки дитини до життя в соціальному середовищі.

Рекомендації щодо організації навчання української мови в 3 класі.

Реалізація *мовленнєвої змістової лінії* спрямована на розвиток у третьокласників діалогічного та монологічного усного й писемного мовлення.

У роботі над удосконаленням діалогічного мовлення варто зосереджувати увагу на формуванні в учнів культури спілкування, зокрема, вчити школярів доречно вживати українські форми звертання, дотримуватися етичних норм (уважно слухати, не перебивати співрозмовника, толерантно висловлювати незгоду з його думкою тощо), використовувати синонімічні формули мовленнєвого етикету (наприклад, формули прощання: *до побачення, на все добре, будьте здорові, щасливо*).

Розвиток монологічного мовлення має підпорядковуватися формуванню в третьокласників умінь переказувати почутий чи прочитаний текст і будувати різні типи зв'язних висловлювань – розповіді, описи, есе. (Методику роботи над есе висвітлено в статті: Вивчення есе на уроках української мови в 3-4 класах / Катерина Пономарьова // Початкова школа. – 2016. – № 11. – С. 34-35.)

Роботу над розвитком навичок мовленнєвої діяльності доцільно здійснювати впродовж навчального року на всіх уроках української мови паралельно з вивченням теоретичних мовних знань. Формуванню писемного монологічного мовлення (написанню переказів і творів) присвячуються уроки розвитку зв'язного мовлення, які необхідно проводити один раз на два тижні. Відповідно до програми на цих уроках третьокласники повинні вчитися складати план тексту, добирати й використовувати виражальні засоби мови, правильно будувати власні тексти та оформлювати їх на письмі, дотримуючись вивчених правил правопису. Особливу увагу слід приділяти формуванню умінь будувати докладний письмовий переказ художнього тексту, оскільки цей вид мовленнєвої діяльності підлягає контрольній перевірці в I семестрі 3 класу. (Для проведення уроків розвитку зв'язного мовлення рекомендуємо використовувати **Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»**: навч. посібн. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза).

Мовна змістова лінія передбачає засвоєння третьокласниками елементарних знань з мови, найважливіших правил української літературної вимови і грамотного письма в процесі вивчення розділів «Мова і мовлення», «Текст», «Речення», «Лексичне значення слова», «Будова слова», «Частини мови (іменник, прикметник, дієслово)».

З метою активізації навчальної діяльності школярів у процесі засвоєння теоретичного мовного матеріалу та правил правопису доцільними є проблемно-пошукові та інтерактивні методи й прийоми, зокрема: евристична бесіда, проблемні запитання і завдання, «Мозковий штурм», «Акваріум», порівняння мовних одиниць з метою встановлення подібних та відмінних ознак, пошук шляхів чи способів розв'язання мовленнєвих ситуацій та ін.

Цінними на етапі застосування мовних знань є компетентісно орієнтовані завдання, які моделюють певну життєву ситуацію і передбачають використання результатів навчальної діяльності в нестандартних ситуаціях. (Рекомендуємо посібник з такими завданнями – **Формування предметних компетентностей. Картки з української мови**: навч. посібн. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Оріон).

Системно і систематично має здійснюватись опрацювання передбачених програмою словникових слів. Робота над ними охоплює тлумачення їх лексичного значення, аналіз правопису, вправлення у правильній вимові й наголошуванні, введення цих слів у словосполучення, речення, тексти.

З метою формування й закріплення орфографічних та пунктуаційних умінь доцільно систематично проводити навчальні диктанти різних видів: зорові, слухові, малюнкові, словникові, творчі та ін.

З метою підвищення мотивації вивчення української мови доцільним у 3 класі є використання ігрових ситуацій та різноманітних дидактичних засобів.

Для перевірки результатів навчальної діяльності третьокласників рекомендуємо використовувати завдання різних типів: тестові, на встановлення послідовності та відповідності, відкриті з короткою відповіддю, творчі (побудова зв'язних текстів) тощо. (Для перевірки навчальних досягнень учнів 3 класу з української мови рекомендуємо використовувати такі навчальні посібники: **Перевірка предметних компетентностей. Українська мова. 3 клас**. Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів : навч. посібник / К. І. Пономарьова. – Київ : Оріон; **Зошит для тестової перевірки знань з української мови**: навч. посіб. для

3-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Зошит для контрольних робіт з української мови:** навч. посіб. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Картки для поточної перевірки знань з української мови. 3 кл.:** навч. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Літера ЛТД).

У процесі опанування мовних знань, правописних умінь та розвитку мовлення необхідно постійно вдосконалювати *загальнонавчальні уміння й навички*, які складають основу ключової компетентності уміння вчитися. Пріоритетними серед них у 3 класі є здатність планувати послідовність виконання завдань, орієнтуватися в часі, відведеному на їх виконання, співпрацювати з однокласниками в парі і групі, користуватись навчальними словниками, робити висновки-узагальнення, здійснювати перевірку власних письмових робіт, знаходити й виправляти помилки, виконувати роботу над ними, висловлювати оцінні судження щодо якості усної відповіді, письмової роботи власної та однокласників, здійснювати рефлексію.

Невід’ємним складником кожного уроку української мови має бути реалізація *виховних цілей*. Вони визначаються на основі змісту навчальних текстів, тематику яких передбачено соціокультурною лінією, представленою такими розділами: «Сім’я», «Школа», «Громадські місця», «Рідний край», «Батьківщина».

Рекомендації щодо організації навчання української мови в 4 класі.

У процесі реалізації *мовленнєвої лінії* має здійснюватись розвиток діалогічного та усного й писемного монологічного мовлення четвертокласників.

Під час розвитку діалогічного мовлення необхідно формувати в учнів такі якості, як толерантність, доброзичливість, повагу до співрозмовника, уміння переконувати його, доводити свою думку.

Особливої уваги в 4 класі потребує розвиток писемного мовлення учнів, оскільки випускники початкової школи повинні вміти писати переказ тексту обсягом 70-90 слів і тексти різних типів (розповіді, описи, міркування) обсягом 6-7 речень. Формуванню цих умінь мають бути присвячені уроки розвитку зв’язного мовлення. Згідно з вимогами навчальної програми на

зазначених уроках необхідно формувати вміння писати зв'язні тексти на основі своїх спостережень, вражень від екскурсії, з обґрунтуванням власної думки, аргументацією свого вибору, власною оцінкою персонажів прочитаного твору чи переглянутого фільму тощо. Значну частину уроків розвитку мовлення слід присвячувати написанню переказів. Звертаємо увагу на те, що складання плану та написання творчої роботи кожний учень повинен здійснювати самостійно. Колективною може бути робота лише на підготовчому етапі уроку. (Для проведення уроків розвитку зв'язного мовлення рекомендуємо використовувати **Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»**: навч. посібн. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза).

Випускники початкової школи повинні також уміти писати записку, запрошення, привітання, лист, замітку до стінгазети. Тому на уроках української мови варто відводити час для формування цих умінь.

Реалізація *мовної лінії* передбачає засвоєння теоретичних знань з української мови та формування орфографічних і пунктуаційних умінь. Зокрема, у 4 класі учні повинні поглибити знання про текст, речення, іменник, прикметник, дієслово, одержати уявлення про числівник, займенник, прислівник, засвоїти такі правила правопису, як: відмінкові закінчення іменників і прикметників; правопис іменників, у яких при змінюванні відбувається чергування приголосних [г], [к], [х] із [з'], [ц'], [с'] та голосних [і] з [е], [о]; правопис найуживаніших числівників і прислівників, дієслів на –ся .

З метою активізації навчальної діяльності школярів у процесі засвоєння теоретичного мовного матеріалу та правил правопису доцільними є проблемно-пошукові та інтерактивні методи й прийоми.

Важливу роль у процесі формування в четвертокласників предметних компетентностей доцільно відводити компетентісно орієнтованим завданням, які передбачають застосування мовних знань та правописних і мовленнєвих умінь у певних навчальних і життєвих ситуаціях. (Рекомендуємо посібник з такими завданнями – **Формування предметних компетентностей. Картки з**

української мови: навч. посібн. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Оріон).

У 4 класі продовжується систематична робота над засвоєнням передбачених програмою словникових слів. Учні мають засвоїти тлумачення їх лексичного значення, правопис, правильну вимову та наголошування, а також будувати з ними словосполучення, речення, тексти.

Для формування й закріплення орфографічних і пунктуаційних умінь доцільно проводити різні види навчальних диктантів, тексти яких мають бути наповнені вивченими орфограмами.

Перевірку результатів навчальної діяльності четвертокласників з української мови доцільно здійснювати різними засобами, оскільки урізноманітнення способів перевірки мовних знань і правописних та мовленнєвих умінь спонукатиме учнів застосовувати набуті знання й уміння в різних ситуаціях, що сприятиме формуванню комунікативної компетентності школярів. (Для перевірки навчальних досягнень учнів 4 класу з української мови рекомендуємо використовувати такі навчальні посібники: **Перевірка предметних компетентностей. Українська мова. 4 клас.** Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів : навч. посібник / К. І. Пономарьова. – Київ : Оріон; **Зошит для тестової перевірки знань з української мови:** навч. посіб. для 4-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Зошит для контрольних робіт з української мови:** навч. посіб. для 4-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза; **Картки для поточної перевірки знань з української мови. 4 кл.:** навч. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Літера ЛТД).

У процесі реалізації *діяльнісної змістової лінії* продовжується формування в четвертокласників ключової *компетентності уміння вчитися*. Особливу увагу слід приділяти розвитку в учнів умінь взаємодіяти з іншими учасниками навчального процесу, користуватися довідниковою літературою, узагальнювати, робити висновки, творчо застосовувати знання й уміння в нових ситуаціях, здійснювати самоперевірку, оцінювання результатів навчання і рефлексію.

Вивчення мовних знань і розвиток мовленнєвих умінь здійснюється на матеріалі текстів, зміст яких повинен мати пізнавальний, розвивальний та виховний потенціал і використовуватись з метою загальнокультурного розвитку четвертокласників, патріотичного, морально-етичного, естетичного виховання, підготовки дитини до життя в соціумі. Тематику цих текстів визначено *соціокультурною змістовою лінією*.

Спрямованість сучасної мовної освіти на формування комунікативної компетентності вимагає **модернізації уроку** – основної форми організації навчального процесу в умовах класно-урочної системи, а також використання інноваційних організаційних форм та інтерактивних способів взаємодії суб'єктів навчальної діяльності.

В умовах реалізації компетентнісного підходу урок української мови набуває компетентнісних ознак. Основними з них є висока мотивація навчання, активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів, суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчального процесу, особистісна спрямованість навчання, диференційований підхід, рефлексія.

З метою формування складників комунікативної компетентності (мовних знань, правописних умінь, досвіду мовленнєвої діяльності) в структурі кожного уроку української мови радимо виділяти три взаємопов'язані модулі (блоки): мовно-теоретичний, правописний і мовленнєво-творчий.

Завданням мовно-теоретичного модуля є формування передбачених програмою знань про одиниці різних мовних рівнів – текст, речення, слово (його лексичне й граматичне значення), звуки мовлення. Завдання правописного модуля полягає у формуванні передбачених програмою умінь орфографічно правильно писати слова й використовувати пунктуаційні знаки під час написання речень і текстів. Основним завданням мовленнєво-творчого модуля є формування в учнів умінь будувати невеликі за обсягом зв'язні висловлювання, під час написання яких необхідно застосовувати

знання й уміння, засвоєні в процесі реалізації завдань мовно-теоретичного та правописного модулів.

Поряд із традиційними уроками актуальним є використання нестандартних форм організації навчальної діяльності. У початковій школі найефективнішими є ті, що містять елементи гри, зокрема: урок-казка, урок-подорож, урок-конкурс, урок-драматизація, а також урок-презентація портфолію, урок-презентація проекту, урок-дослідження, урок розвитку творчих здібностей тощо. Нестандартні уроки варто проводити на етапі узагальнення та закріплення знань, умінь і навичок з метою застосування їх у нестандартних ситуаціях.